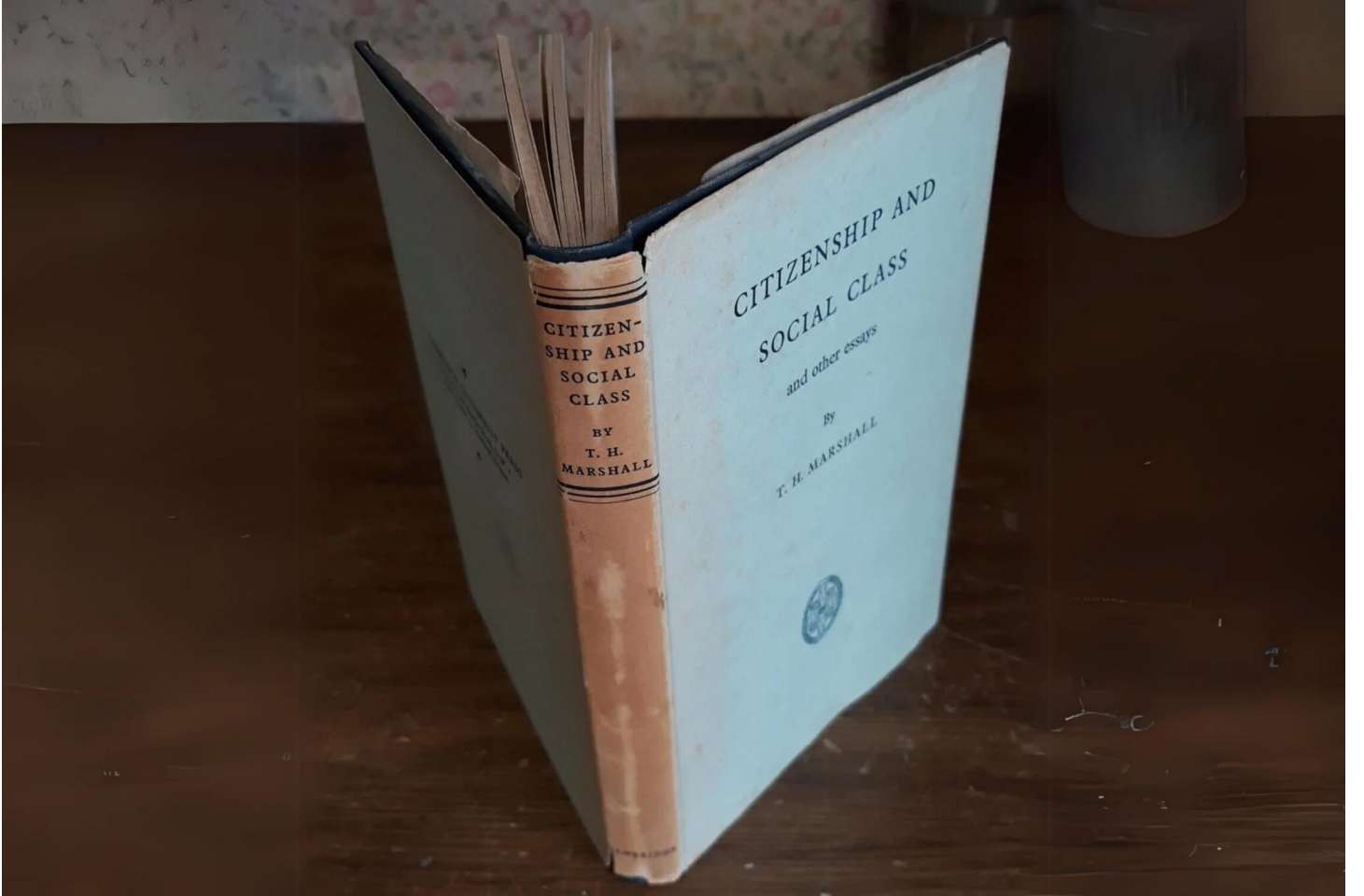

T. H. MARSHALL'DAN GÜNÜMÜZE YURTTAŞLIK TARTIŞMALARI - I

Ayhan Kaya

18 Ekim 2023

Yurttaşlık konusunda tartışmalar yapılırken, bu tartışmaların sağlıklı ve üretken olabilmesi için İngiliz Sosyolog T. H. Marshall'ın 1950 yılında kaleme aldığı "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıflar" başlıklı makalenin hatırlanmasında gerek olduğu düşüncesinden hareketle bu kısa yazıyı kaleme aldım. Neo-liberal zamanlarda, toplumsalın çözüldüğüne, siyasal ve toplumsal kutuplaşmanın ve parçalanmanın arttığına, kamusal alanın yeniden inşası sürecinde ortak referansların giderek kaybolduğuna tanık olurken ulusal yurttaşlık kurumunun çok sayıda yurttaş üzerinde koruyucu olmaktan giderek uzaklaştığı görülmektedir. Ulusal

yurttaşlık kurumunun krizi olarak adlandırılabilir bu olgunun izlerini sürerken, refah devleti ilkelerinin giderek yerini neo-liberal yönetsellik biçimlerine bırakması sonucunda bu krizin ortaya çıktığı düşüncesindeyim. Söz konusu ulusal yurttaşlık krizi, sadece ülkemizde değil kuzeyden güneye, doğudan batıya başka çok sayıda ülkede de görülebilmektedir.

Zamanla Değişen Yurttaşlık Kurumunu Hatırlamak

İngilizcede *citizen*, Fransızcada *citoyen*, İtalyancada *cittadino*, Almandada *Bürger* ve İspanyolcada *ciudadano* anlamına gelen yurttaş sözcüğü bu dillerde kullanılan kent sözcüğünden türetilmiştir. Modern anlamdaki yurttaş (*citoyen, citoyenne*) kavramı ilk kez, Fransız Devrimi'ni gerçekleştirenlerce eşitlik olgusunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Daha çok bir kente ait olma şeklinde anlam ihtiva eden ve farklı dillerde *citizen, citoyen, cittadino, ciudadano, Bürger* şeklinde kullanılan bu kavramın Türkçe'deki kullanımının da belki geniş bir coğrafi anlam içeren vatana ait olma anlamına gelen *yurttaşlık* sözcüğü yerine daha dar bir coğrafi alanı ifade etmek için kullanılan *yurda* ait olma anlamında kullanılan *yurttaşlık* sözcüğünün kullanımının daha doğru olduğunu söylenebilir.

Modern yurttaşlık kurumunun, 1950'li yıllardan bu yana hızla yükselen ulusal ve uluslararası göç, nüfus hareketleri, etnik hareketler, gençlik hareketleri, kadın hareketleri, çevre hareketleri ve küreselleşmeyle çok-etnili ve çok-kültürlü bir nitelik kazanan heterojen toplumların ihtiyaçlarına tam anlamıyla karşılık veremediği gözlenmektedir. Günümüzde artık, ulusal nitelikli yurttaşlık anlayışından çoğul yurttaşlık (*multiple citizenship*) anlayışına, diğer bir deyişle kozmopolitan yurttaşlık, çokkültürlü (*multicultural*) yurttaşlık, ulus-ötesi (*post-national*) yurttaşlık, diasporik (*diasporic*) yurttaşlık, ulus-aşırı (*transnational*) yurttaşlık, esnek (*flexible*) yurttaşlık, ekolojik yurttaşlık, radikal demokratik yurttaşlık ve Avrupa yurttaşlığı gibi yeni açılımlara doğru yol alındığına tanık olmaktadır.

Modern yurttaşlık kavramı, *bireyin devletle olan ilişkisinde sahip olması gereken hakları ve yerine getirmesi gereken yükümlülükleri* ifade eden anayasal bir kavramdır. Bu kurum, ortaya çıktığı ilk günden itibaren, özellikle modern ulus-devletin oluşum süreci içinde, yönetici toplumsal sınıflar (gruplar) tarafından halk yığınları üzerinde hegemonya kurmak amacıyla kullanılan ideolojik bir aygıt olagelmıştır. İdeolojik demek gerekir, çünkü kapitalist devlette iktidarı elinde bulunduran grupların siyasal, sosyal, medeni ve ekonomik kaynaklardan pay alma girişimiyle kamusal alanda görünür olmaya başlayan yeni toplumsal grupların taleplerine karşılık vermek ve bu tür grupların geliştirdikleri merkezkaç nitelikli toplumsal ve siyasal hareketleri etkisiz kılabilme için yurttaşlık kurumunun kendilerine sağladığı birtakım imkânları kullandıkları bilinmektedir. Modern yurttaşlık kurumu, aynı zamanda, milliyetçi ideolojiye destek olma niteliğinde, bireylerin "benzerlik" temelinde aynı ulusal kültüre aidiyetlerini (*inclusion*) ve/veya "farklılık" temelinde "yabancıların" bu ulusal kültürden dışlanmalarını (*exclusion*) sağlayan bir kurumdur.

Yurttaşlık, Antik Yunan'dan günümüze değin oluşan siyasal toplumlar kadar geçmişi olan bir kurum olmakla birlikte, tarih içinde büyük dönüşümler geçirmiştir. Sözelimi Aristoteles, yurttaşlığı şehir-devletleri yöneticilerinin sahip oldukları ayrıcalıklı bir sosyal ve siyasal statü olarak tanımlamıştır (Turner, 1990 ve 1993;

Heather, 1999; ve Nash, 2000). Ancak, günümüzün modern demokratik devletinde ise, evrensel yurttaşlık kavramının ifade ettiği anlam, oy kullanmak suretiyle siyasal karar alma sürecine katılmak ve bir takım medeni, toplumsal, kültürel ve ekonomik haklardan faydalanabilmek anlamına gelmektedir. Tarihte yaşanan toplumsal değişimlerle birlikte, yurttaşlık sadece belirli gruplara verilmiş bir ayrıcalık olmaktan çıkmış, ulusal devletin sınırları içinde ve/veya ötesinde yaşayan bireylerin çoğunluğunu kapsayan bir kurum haline gelmiş ve hatta son dönemde Türkiye'de olduğu gibi pek çok ülkede satın alınabilen bir meta haline dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, modern yurttaşlık kurumu önemli değişimlerden geçmiştir. Bu dönem yurttaşlığın sosyal haklar boyutunun güçlenmesine yol açan refah devleti içerisinde kurumsallaştığı dönemdir. Sosyal haklarla zenginleşen yurttaşlık kurumu, bu aşamaya gelinceye değin, medeni ve siyasal hakların kazanıldığı bir süreçten geçmiştir. Yurttaşlık kurumunun Batı Avrupa'da geçirdiği dönüşüm sürecini T. H. Marshall'a referansla özetlemek mümkün. T. H. Marshall'ın savaş sonrası dönemde, 1949 yılında kaleme aldığı "*Citizenship and Social Class*" (*Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*) adlı ünlü makalesi, yurttaşlık kavramı üzerine çalışan pek çok sosyolog ve siyaset bilimcinin öncelikli olarak başvurduğu temel kaynak haline gelmiştir (Marshall, 2006/1950). İngiliz İşçi Partisi'nin (*Labour Party*) sosyal refah devleti vaatleriyle henüz iktidara geçtiği bir dönemde makaleyi kaleme alan Marshall, büyük bir iyimserlik içinde görüşlerini dile getirmiştir. Marshall bu çalışmasında, serbest piyasa ekonomisine sahip toplumlarda yer alan önemli bir çelişkiye değinir. Bu çelişki, evrensel oy hakkıyla gündeme gelen siyasal eşitlik ile sosyal-ekonomik eşitsizliğin aynı anda var olmasıdır. Marshall, modern yurttaşlık kurumunu bu tür çelişkilerin çözümünde kullanılabilecek bir kurum olarak değerlendirir. Ona göre, *yurttaşlık, sosyal, siyasal ve ekonomik kaynakların sınıflar arası bölüşümü sürecinde ortaya çıkan gerilimlerin, yönetici siyasal elit tarafından çözümünde kullanılan ideolojik bir kurumdur.*

T.H. Marshall'ın İngiltere bağlamında yurttaşlığa ilişkin işaret ettiği noktalar günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Ona göre, yurttaşlık kurumu, 'eşitsizlik sistemi' olarak kabul gören kapitalizme paralel olarak yükselen bir kurumdur. Diğer bir deyişle yurttaşlık, kapitalizmin yarattığı eşitsizlikleri belli oranda gideren bir kurum olarak tanımlanmıştır Marshall tarafından. Hatta Marshall, daha da ileri giderek, yurttaşlığın, kapitalist toplumsal yapı içindeki eşitsizliklerin devamını sağlayan ve meşrulaştıran bir kurum olduğunu iddia eder. Her ne kadar, Marshall yurttaşlığa ilişkin kuramını İngiliz toplumunun deneyimlerinden yola çıkarak oluşturmuşsa da onun bu kuramı bize, modern yurttaşlık kurumunun arkasındaki itici gücün kapitalizm olduğunu açıkça gösterir.

Marshall, Birleşik Krallık'ın tarihsel bağlamında sosyolojik olarak ele aldığı modern yurttaşlık kurumunun oluşumunu üç temel eksenle ele almıştır: *medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar*. İlk eksen, 17. yüzyılda mutlakiyetçiliğe ve baskıcı rejimlere karşı bir tepki olarak gündeme gelen ve daha sonra hukuk mahkemeleri, *habeas corpus* ilkesi (herkesin hukuk önünde eşitliği), adil yargılama, sözleşme hakkı ve mülkiyet hakkı gibi hakları içerecek şekilde yaygınlaşan *medeni haklar* olarak gündeme gelmiştir. İkinci eksen, 18. ve 19. yüzyıllarda modern demokrasinin oluşmaya başlamasıyla birlikte gündeme gelen evrensel

seçme hakkı, seçilme hakkı ve örgütlenme hakkı gibi hakların ortaya çıkmasına yol açan *siyasal haklar* şeklinde belirlemiştir. Diğer taraftan üçüncü ve son eksen ise, yirminci yüzyılda II. Dünya Savaşı sonrasında sağlık ve eğitim hizmetleri ile işsizlik parası ve çocuk parası gibi hizmetleri sunan, refah devletinin oluşumuna yol açan *sosyal haklar* şeklinde ortaya çıkmıştır.

Hak ve Ödev Eksenleri	Haklar	Ödevler
Medeni Haklar ve Ödevler	Yerleşim ve seyahat özgürlüğü; pasaport ve diplomatik korunma hakkı; özgürlük hakkı; ifade özgürlüğü; mülkiyet edinme hakkı; eşitlik hakkı...	Vergi verme ödevi; askerlik hizmeti vb.
Siyasal Haklar ve Ödevler	Oy kullanma hakkı; seçilme hakkı; siyasal ifade özgürlüğü...	Oy kullanma ödevi...
Sosyal Haklar ve Ödevler	Çalışma hakkı; sağlık, eğitim, emeklilik, işsizlik türü alanlarda asgari sosyal güvenlik hakkı; kamu görevlilerinden hizmet isteme hakkı...	Kamu görevlerinde çalışanların hizmet sunma ödevi...

Tablo 1. T.H. Marshall'a referansla tanımlanan klasik hak ve ödevler

Marshall'ın yurttaşlık kuramı, liberal kapitalizmin önemli sorunlarına çözüm bulma arayışındadır. Diğer bir deyişle, **Marshall, 'demokrasi ile kapitalist iktisadî sistemin bir arada yürütülmesi için gereken koşulların nasıl sağlanacağı' (Turner, 1993: 6) sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Marshall, sorduğu bu soruya, 'refah devleti yoluyla' şeklinde yanıt verir.** Çünkü, refah devletinin, olumsuz koşullarda yaşayan işçi sınıfının ve yoksulların hayat standartlarını yükseltmesi beklenmiştir. Marshall'ın Nikos Poulantzasçı bir okuması yapıldığında, yurttaşlığı bir tür siyasal ideoloji olarak gördüğü iddia edilebilir. Ona göre yurttaşlık, merkezî kapitalist devletin, sistem karşıtı merkezkaç grupları birtakım ödünler ve haklar vererek merkeze çekebilmek amacıyla kullandığı bir ideolojidir. Poulantzas'ın bu yaklaşımına benzer bir tartışma, Karl Marx tarafından 1843 tarihinde kaleme alınan "On the Jewish Question" (Yahudi Sorunu Üzerine) adlı makalesinde yapılmıştır. Fransa ve Almanya'daki Yahudi sorununu karşılaştıran Marx, siyasal ve medeni hakların yurttaşlık hakları olarak ele alındığında ideolojik bir nitelik taşıdığını söylemiş ve bu hakların yurttaşlık hakları olarak değil de insan hakları olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Marx, 1975/1844).

Refah devletinin aşınması, neo-liberal yönetim biçimlerinin yaygınlaşması, sanayisizleşme, küreselleşme, dijitalleşme, ulaşım ve iletişim imkanlarının yaygınlaşması, ekolojik dönüşüm, çevresel krizler, tarımsal üretimin stratejik önceliğini yitirmesi gibi pek çok sosyo-ekonomik, siyasal ve teknolojik dönüşüm biçimleri beraberinde işsizlikle, yoksullukla ve yoksunlukla mücadele etme süreçlerinde giderek yalnız kalan ve eşitlikçi-adaletli bir yönetim biçimine özlem duyan büyük halk yığınlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Sosyalizm ve Komünizm gibi sol ideolojilerin de büyük ölçüde yara aldığı bir dönemde yoksullaşan, siyasal karar alma süreçlerine katılamayan ve bu nedenle dışlandıklarını ve hatta aşağılandıklarını düşünen kalabalık insan gruplarının geliştirdikleri öfke, kızgınlık, nefret, erinme, öğ alma gibi duygularını dışa vuracakları yeni ideolojik platformların arayışına girdikleri görülmüştür. Bu tür duyguların siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşüme yol açabilmesi için gerekli olan ve gelecek vurgusu daha güçlü olan sol ideolojilerin zayıfladığı zamanlarda daha çok anti-sistemik özellikler taşıyan yerlici (*nativist*), milliyetçi, geçmişe vurgu yapan sağ-popülist anlatıların daha güç kazandığı görülmüştür (Mudde, 2016; Kaya, 2019; Kaya vd. 2023). Eğer, yukarıda ifade edildiği üzere, Marshall'ın "kapitalizmin yol açtığı eşitsizlikleri kısmen ortadan kaldırabilecek bir yönetim olarak tanımladığı refah devleti anlatısının" doğruluğunu kabul edecek olursak, günümüzde pek çok yerde yaşanmakta olan sorunların büyük ölçüde refah devletinin zayıflaması sonucunda ortaya çıktığını da iddia edebiliriz. O halde, Marshall'ın formülasyonu üzerinden düşünmeye devam edersek, refah devleti bağlamında ideolojik bir işlev gören modern yurttaşlık kurumunun neo-liberal düzlemlerde işlevini belli ölçüde yitirdiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Bottomore, T. (1992/1950). "Citizenship and Social Class Forty Year On", T. H. Marshall and T. Bottomore (der), *Citizenship and Social Class* içinde, 55-93. London: Pluto.
- Heater, D. (1999). *What is Citizenship?* Cambridge: Polity Press.
- Kaya, A. (2019). *Populism and Heritage in Europe*. London: Routledge.
- Kaya, A., A. Benevento and M. Koca Der. (2023). *Nativist and Islamist Radicalism*. London: Routledge.
- Marshall, T. H ve T. Bottomore (2006/1950). *Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, çeviren Ayhan Kaya. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Marx, K. (1975/1844). "On the Jewish Question," K. Marx and F. Engels, *Collected Works* içinde, Vol. 3, 146-174. New York: International Publishers.
- Mudde, C. (2016). *On Extremism and Democracy in Europe*. London: Routledge.
- Nash, K. (2000). *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics and Power*. Oxford: Blackwell.
- Poulantzas, N. (1973). *Political Power and Social Classes*. London: New Left Books.
- Turner, B. S. (1990). "Outline of a Theory of Citizenship", *Sociology*, Cilt 24, Sayı 2, s. 189-217.
- Turner, B. S. (1993). "Contemporary Problems in the Theory of Citizenship", B. S. Turner (der.), *Citizenship and Social Theory* içinde. Londra: Sage Publications.

AYHAN KAYA

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümü öğretim üyesi, Avrupa Kültürlerarası Siyaseti Jean Monnet Kürsüsü Başkanı, Jean Monnet Mükemmeliyet Merkezi Direktörü ve Türkiye Bilim Akademisi üyesidir. 2011 yılı itibarıyla Avrupa Birliği Komisyonu tarafından Jean Monnet Profesörü olarak ödüllendirilmiştir. Kaya, halihazırda, 2019 yılında başlayan ve 2023 yılı sonuna kadar sürecek olan Avrupa'da gençler arasında yükselen radikalleşme konulu bir Avrupa Araştırma Konseyi çalışması yürütmektedir (ERC Advanced Grant).

Kaya, yüksek lisans ve doktorasını İngiltere'deki Warwick Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2016-2017 yılları arasında Floransa'da bulunan European University Enstitüsü'ndeki Robert Schuman Centre for Advanced Studies'de Jean Monnet Fellow olarak araştırmalarını yürütmüştür. Bu dönemde, New York Üniversitesi Floransa Kampüsünde misafir öğretim üyesi olarak dersler vermiştir; 2013 Yılında Aziz Nesin Profesörü olarak Almanya'da Viadrina Avrupa Üniversitesi'nde ve 2011 yılında da Willy Brandt Profesörü olarak İsveç'te Malmö Üniversitesi'nde araştırmalarına devam etmiş ve dersler vermiştir.

Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ hareketler ve Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler konusunda araştırmalarını yürüten Kaya'nın, diasporalar, kimlik, uluslararası göç, etnisite, milliyetçilik, çokkültürcülük, yurttaşlık, ulusaşırı alan,

©2021 blog.insanhaklariokulu.org.
Tüm hakları saklıdır.
web tasarım: **mare.design**

E-bültenimize abone olarak duyurularımızdan haberdar olabilirsiniz.

E-posta adresiniz

ABONE OL

☎ 0 (312) 468 30 00 / 01

✉ blog@insanhaklariokulu.org

🐦 twitter.com/iho_blog

Yayınlanan yazıların içerikleri sadece yazarların sorumluluğu altındadır ve Hollanda Büyükelçiliği ve /veya KAGED'in görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.